

BİR UYGUR METNİ ÜZERİNE NOTLAR

B. S. ADAMS

Uygur tüzel metinlerini okurken her zaman oldukça can sıkıcı birtakım özelliklerle karşılaşırız: Toprağın kiraya verilmesiyle ilişkili anlaşmalar, insanı ilgisini uyandırmayan sıradan birçok malın satılışıyla ilişkili deyimlerin birbirine pek benzer oluşu, arada bir karşımıza çıkan, sözcük olarak çevrilebildiği halde anlamı biraz olsun aydınlanmayan deyimler, bir de, Radloff'un bile 'wichtig Schwierigkeit', ya da, ara sıra, 'recht unklar' diye nitelediği parçalar... Bu belgeleri yazanların, ister pazar yeri 'arzuhalıcıları' ister anlaşmada taraflardan biri olsun, gerek yazı' gerek deyiş konusundaki bilgilerinin pek kıt görünmesini de bunlara katarsak, Sinkiang'da bulunan ortaçağ metinlerini incelemenin hem sıkıcı hem umut kırıcı olduğu açıkça anlaşılacaktır.

Bu durumda, yakında ölen S.E. Malov'un *Pamyatniki Drenetyurkskogo Yazıka'sının* (ANSSSR, 1951) 201-204. sayfalarında, 200. ile 201. sayfa arasına aslının tıpkıbasımını da koyarak yayımladığı metne rastlamak pek hoş bir şey oluyor. Malov bu metnin, konu bakımından, benzersiz olduğunu söylüyor. Belgenin yazarı bir uşaktır. Sözleşmesi gereğince efendisine hizmet etmiştir ama efendisinden ayrılacağı gün geldiğinde, kendisini azatlı kılacak belge 'yitirilmiş'tir. Efendisi kendisini satmağı tasarlamaktadır. Elimizdeki belge, Çinli yargıçlardan kurulu bir mahkemeye sunulan, adalatin yerine gelmesini isteyen bir dilekçedir. Yalnız içindekilerle değil, diliyle de ilgiyi çekmektedir. Ne yazık ki Malov'un çalışması, bu metnin daha eleştirel bir yayımına olanak verecek çeşitten bir çalışma değildir. Bu yazımızda gerek dilbilimsel gerek genel bakımlardan ilgi uyandırabilecek birkaç nokta üzerinde durmak istiyoruz.

Bununla birlikte çözümlenememiş birtakım noktalar kalmakta, metnin anlaşılması konusunda önemli boşluklar ortaya çıkmaktadır. Belge tarihsizdir; nereden çıkıp geldiği, şimdi nerede olduğu bilinmemektedir. Malov'un epey küçültülmüş olan tıpkıbasımına dayanarak çalışmak, ister istemez, işi güçleştirmiştir; gerçekte, aslının boyutları bile bilinmemektedir. Bunun, Çin

tipi bir belgenin Uygur biçimi mi olduğu, yoksa bağımsız bir Uygur tüzel geleneğinin varolduğuna kanıt mı sayılabileceğini kestirmek olanağı bulunmamıştır. Metindeki -görünüşe bakılırsa formülleşmiş- deyimler, gerek satış bordrolarındaki, gerek özel yazışmalardaki deyimlerden ayrıdır. Bir kerteye dek Çin etkisi bulunduğu, bu etkinin kuvvetlice görüldüğü muhakkaksa da, metin üzerine bundan fazlasını kesinlikle söyleyebilecek durumda değiliz. Dolayısıyla, bu yazımız, metin üzerine son sözü söylemek savını taşımaz; olsa olsa, Uygur tüzel uygulaması üzerine bugünkü bilgilerimizin eksikliklerini gösterir.

METİN

1. Buyançı¹ beglerim qutıηa
2. muη ödüklüg² qoldaçı³
3. B(intu)η⁴ ödügüm
4. teginür. Mn Bintuη

¹ *Buyançı*: Bu sözcük ancak başka iki yerde geçer: Huastuanift'in 66. satırı (*buyançı bögteçi*) ile British Museum'un Or. 8212 (181) sayılı yayımlanmamış parçasının 2. satırında (*buyançığ uluğ*).

² *muη ödüklüg*: İlk sözcüğün ardından -luğ soneki gelmediğine göre bunun bir 'hendiady's' (biri ikiyle söyleme) olmadığını düşünebiliriz (TT I, not 1170). *Muη* 'dert, acı'; *ödük* < **ötü-* 'dilekte bulunmak'; buna göre *ödüklüg* 'alçak gönüllü', 3. satırdaki *ödük* ise 'dilek, yakarı' anlamına gelir.

³ *qoldaçı*: Malov, bu sözcüğü bir kişinin adı olarak, *Qoludı* diye okumaktadır. Ne var ki tıpkıbasımdaki görünüşü, bu sözün böyle okunmasını hakkı göstermiyor gibidir. Bu sözün *qoldaçı* diye okunabileceği yolunda Sir Gerard Clauson'un ortaya attığı düşünceden ötürü kendisine teşekkür borçluyum. Bu sözcüğe başka bir yerde rastlanmıyorsa da, < *qol-* 'istemek' kökünden, kuralına uygun olarak türetildiği düşünülebilir.

⁴ *B(intu)η*: Metnin aslında, Malov'un, dâvâcının adı olan *Bintuη* sözü ile doldurduğu bir boşluk vardır. Gerçi insan, daha çok *Bintuη ödügü* biçimini beklediği yerde *Bintuη ödügüm* biçimine rastlayınca buna bir parça kuşkuyla bakabilir. Ne var ki, Prof. von Gabain'in *Fundamenta* (II. cilt, 238. s.)'da sözünü ettiği, *T'u-lu-fan k'ao-ku chi* (Huang, Wên-pi; Pekin, 1954 86. levha, 93. s.) daki parçaya (*Yulda Inançu Tarqan beg qutıηa | beg Bars Amğa ödügüm... ya da British Museum'un Or. 8212 (123) sayılı belgesine (Tüñürmüz Soğdu beg, tüñürmüz Qunçuy, evdeki uluğ | kiçig-ke beg Yeken Bay Tutuğ esengü bitigim)* bakılırsa buna benzer bir şey görülür; Or. 8212 (179) ile (180)'de de buna benzer yerler vardır. *T'u-lu-fan* metni, ayrıca, ilk birkaç satırın buradakine benzer bir düzeninin örneğini vermektedir; ilk satır kâğıdın kenarında başlamakta, ikinci ile üçüncü satırlar ortaya getirilmektedir. Or. 8212'deki örneklerde ise böyle bir şey görülmez.

5. Aday-nı⁵ ev-intin önerte iş-in küçin
6. bütürü umadın önmüş ermez, kiçigi-m-te
7. bitik ujik nom boqsut örgermiş⁶ için,
8. neteg erser, toym bolup toym törüsinte
9. yorıgay mu mn saqınıp, Tigüi tayşı⁷ başlap
10. Qıtay tayşı-larqa keñgeşser⁸ mn, Tigüi tayşı
11. m-a taqı öz-ke kişi-ler m-a, 'yulup alayın⁹,
12. boş qılayın', tiser. Bu begim, 'Mn yulup alayın,
13. saña burunça boş bitik bireyin', tip.
14. 'Kuvañ miñ-niñ üskinte mn bar erkinçe¹⁰
15. maña tapınıp yorız-un. M(un)ta soñ qalsar,
16. tört yolu boş bolup, koñülinçe toym bolup,

⁵ *Aday*: Malov, bunu 'ata' sözünün bir biçimi diye görüyor; böyle bir söze başka yerde rastlanmadığı gibi çeviri bakımından birtakım güçlükler yaratacak bir yorumdur bu. Çeviri bakımından, *ermez*'den sonra nokta koyarak cümleyi noktalaması da güçlük yaratmaktadır, çünkü insan, *ermez mn* denmesini beklemektedir. Ben, *Aday*'ı bir ad olarak, öykünün kötü adamının, *Bintür*'ün düzenbaz efendisinin adı olarak görmeği yeğ tutarım.

⁶ *boqsut örgermiş*: *boşut ögrenmiş*'in ses göçmesine uğramışı.

⁷ *tayşı*: Von Gabain'in 'Alttürkische Grammatik (söz.)'ine göre *tayşı* Çincenin

太子 'prens' anlamına gelen sözünden türemedir. Malov, buna dayanarak, bu sözü 'prens' diye çeviriyor. Ancak bu anlam, ne yazık ki, bu metnin gerekliklerini karşılayamayacaktır çünkü 太子 sözü, 'İlhanın en büyük oğlu'nu gösterir. Von Gabain (Huen Tsang, söz., *tısı* maddesi) değişik anlam olarak 弟子 'bilgin' ile 1778. satıra verdiği notta

太師 büyük usta'yı önermektedir. Bu da, Radloff'un Dict. III, 770) طایشی 'scribe' ile Pavet de Courteille'in 'écrivain, maître' تایشی diye karşıladıklarının aynı olarak görünüyor. Son verdiğimiz karşılık aynı zamanda 'vali yardımcısı' anlamına gelebildiğine göre, burada bu anlamın akla pek yakın olduğu düşünülebilir.

⁸ *keñgeşser*: Malov bu sözcüğü *keñgenser*, diye okuyor ama böyle bir söze başka yerde rastlanmamaktadır.

⁹ *yulup alayın*: Bu hendiady's'i (biri ikiyle söylemeyi) Radloff'ta (Dict. I, 345, *al-* maddesi, 6. bölükte) bulabiliyoruz. Gerek burada, gerek 11., 12., 19. satırlarda bu deyim, bir insanın sorumlunu yüklenmek anlamına gelir görünmektedir. Bu sorum yüklenme işi ya mahkemece verilmiştir, ya özgür bir işçi işe alınmaktadır. Buna karşılık, 11., 30., 34. satırlarda görülen *yalın al-*, bir köle alınma değındir.

¹⁰ *bar erkinçe*: Malov'a göre bu deyim 'bütün gücüyle' anlamına gelmektedir, ama iki sebepten ötürü bunu uygun görmüyoruz. Önce, 26. satırdaki *küçüm yitmişinçe* deyimini, değişik bir düşüncenin bulunması olanağını tamamıyla ortadan kaldırmıyorsa da bunu gereksiz kılıyordu; ikinci sebep ise şu: Malov, düşüncesini haklı göstermek için *üskinte mn* dedikten sonra bir nokta koymak gereksinmesini duyuyor. 'Ben, Kuvañ...' diye de çevirmek zorunda kalıyor. Oysa bunun böyle çevrilmesi için *üskinte erür mn* denmiş olması gerekirdi.

17. il-ke qan-qa¹¹ buyan alqış birip yorız-un', tip
18. miŋ begi-niŋ tamğa-sın qaqpı maŋa boş
19. bitik birip. Anta soŋ mini yulup alıp
20. boş bitik m-a qolup aldı erti. Soŋ
21. yorıyu, minteki¹² boş ıdımış bitik-ni begim,
22. 'Maŋa birgil, mn yığayın¹³, yoq qılğay sn', tiser,
23. ol bitik-ni m-a begim-ke birtim. Amtı
24. ol bitik-ler-ni begim yaman qayu-ta qodup
25. unıtdı. Kiŋike mu alsıqdı? Mini 'alyuq
26. sn', tip inç qılmadı turur. Mn küçüm yitmiş -
27. inçe iş küç qılıp tapınıp yazmışım yoq.
28. Begim m-a maŋa yavuz yaman qılınmışı yoq.
29. Negü¹⁵ iş-ke uğralsar¹⁴ mn, anımdınbaru negü¹⁵
30. m-a timiŋi yoq erti. Yana bir qul alğalı
31. mini bilen keŋgeleşip¹⁶ turur.
32. İl qan adıŋa toyın bolup buyan birz-ün tip
33. ujik boş bitik birip mini aldı erti.

¹¹ *il-ke qan-qa*: Metnin aslında, bu sözler, gerek burada, gerek 32. satırda, kenara yazılmıştır. Arkadan gelen cümlelerin böyle başlayabilmesi için 31. satır kısaltılmıştır.

¹² *minteki*: Malov burayı 'nahodyaŋşıysya u menya' diye çevirmektedir. Bu ya 'yanımda' ya da 'bende' demek olabilir. 24. satırda *bitiklerni* diye bir çoğulun kullanılmış olması göz önünde tutulursa, bu sözün, efendisiyle kendi arasındaki anlaşmanın Binturŋ'da kalan sureti anlamına geldiği düşünülebilir.

¹³ *yığayın*: Malov bu sözü *yuyayın* diye kopya etmekte, metninde *yıq-/yığ-* biçimini vermektedir. Sözlüğünde, bu noktaya iletme yapmadan, *yuy-* maddesinde anlamı 'katılmak, uymak' olarak vermekte; çevirisinde ise 'saklama, tutma' anlamını öne sürmektedir. Bu söz, muhakkak ki *yığ-*'dir 'yığmak, toplamak, bir araya getirmek'.

¹⁴ *uğralsar*: Malov bunu 'oğrılar' diye okumakta, 'başvurmak, yönelmek' diye çevirmektedir. Ancak, *oğrıla-*, 'oğrı' (uğru, hırsız) sözünün bir türevinden başka bir şey olamaz, bu da, herhalde, doğru bir yorum sayılmasa gerek... Tıpkıbasımdan, bu sözün sonekinin *-s(a)r* olduğu iyice anlaşılmalıdır.

¹⁵ *Negü... negü*: İlk *negü* 'ne çeşit', arkasından gelen sözle birlikte 'ne çeşit (olursa olsun)' diye yorumlanabiliyorsa da ikincisini açıklamak o kadar kolay olmuyor. Belki şimdiye dek bilmediğimiz bir kullanış özelliğiyle karşı karşıyayız, belki de yazıyı yazan adam, *neŋ*'i yanlış yazmıştır. Bunun böyle olması bize daha da olası gözüküyor çünkü arkadan gelen olumsuz yapı bu düşünceyi destekler gibi...

¹⁶ *keŋgeleşip*: Malov'a göre bu söz, *keŋi* 'geniş'ten türeyen, 'genleşmek, genişlemek, kendini büyültmek, zenginleştirmek, anlamına gelen bir fiil. Ancak, bu yorum, *mini bilen*'in 'benim yolumla' diye çevrilmesini gerektireceği için doğru olamaz; çünkü *bilen* her zaman birlik-telik gösterir; 'benim yolumla' *mini öze* diye anlatılırdı. Bu sözcük, belki de (10. satırda değişik bir yapı içerisinde görülen, ancak, başka hiç bir yerde geçmeyen) *keŋge-/keŋgeş-*'in bir biçimidir.

34. Yanturu satğalı almadı erti. Amtı, 'Satarımn',
 35. tir ermiş. Beglerim buyan-layu tsuyurqayu
 36. yarlıqasar, köñülkerü¹⁷ uqa yarlıqaz-unlar.

ÇEVİRİ

1.-4. *satırlar* : Dertli, alçakgönüllü ben Bintuη'un dileği siz beylerimin katına gelir.

4.-12. *satırlar* : Ben, Bintuη, Aday'ın evindeki işimi bitirip oradan dileğimce çıkıp gidemediğim, buna karşılık gençliğimde gerek yazı yazmasını, gerek kutsal kitapları öğrendiğim için, nasıl olsa keşiş olabileceğimi, keşişler töresine yarasır biçimde yaşayabileceğimi düşünüyor, Tigüi tayşının önderliğindeki Çinli tayşılara baş vurursam gerek onun, gerek öbürlerinin 'Seni alayım (kayırayım), azatlı kılayım' diyeceğini sanıyorum.

12.-19. *satırlar* : Bu beyim 'Seni (kulluğuma) alayım, önceden bir azatlık belgesi vereyim' dedi. 'Ben Miη Kuvaη'ı kaldıkça bana kulluk etsin. Ondan sonra (sağ?) kalırsa, dört yolu erkin olsun, istediği gibi keşiş olsun, ülkeye şan, onur versin' diyerek belgeye Miη beyinin damgasını bastı, bana azatlık belgesini verdi.

19.-26. *satırlar* : Ondan sonra beni (kulluğuna) aldı, azatlık belgesini istedi aldı. Sonra da beni azatlı kılacak belgenin bendekini istedi, 'Bana ver, saklayayım, sen yitirirsin' dediği zaman, o belgeyi de beyime verdim. Şimdi beyim o belgeleri kötü bir yere koymuş, unutmuş. Birileri mi almış ola onları? Bana '(onları) sen aldım' deyip durur.

26.-31. *satırlar* : Elimden geldiğince işimi gücümü görmüşüm, bir, kötülük etmişliğim yok. Beyimin benim yüzümden bir zarar görmüşlüğü yok. Ne işe koşulmuşsam hiç bir şey demedi. Yeni bir kul alacak olsa bana danıştı.

32.-35. *satırlar* : 'Keşiş olsun, İlhanlığa şan versin' diyerek bir azatlık belgesi verdi bana, beni öyle aldı. Beni satmak üzere almadı. Şimdi 'Satarım' dermiş.

35.-36. *Satırlar* : Beylerim yarlıgayıcılıklarını gösterdiklerinde bunu gönüllerinden gelerek, anlayışla yapsınlar.

Çeviren: Bilge KARASU

¹⁷ *köñülkerü* : Malov *köñül kerü* 'gönüllerini açarak' diye okur bunu, ama *ker*'in (açmak) ulacı *kere*'dir. Bu söze TT VB 65 (not), 69 ile 70'te, Suv. 596.23'te rastlanıyor. *-ker* soneki için von Gabain, *Alttürkische Grammatik*, 87. paragraf'a bakın.